
BOTSENDE CULTUREN

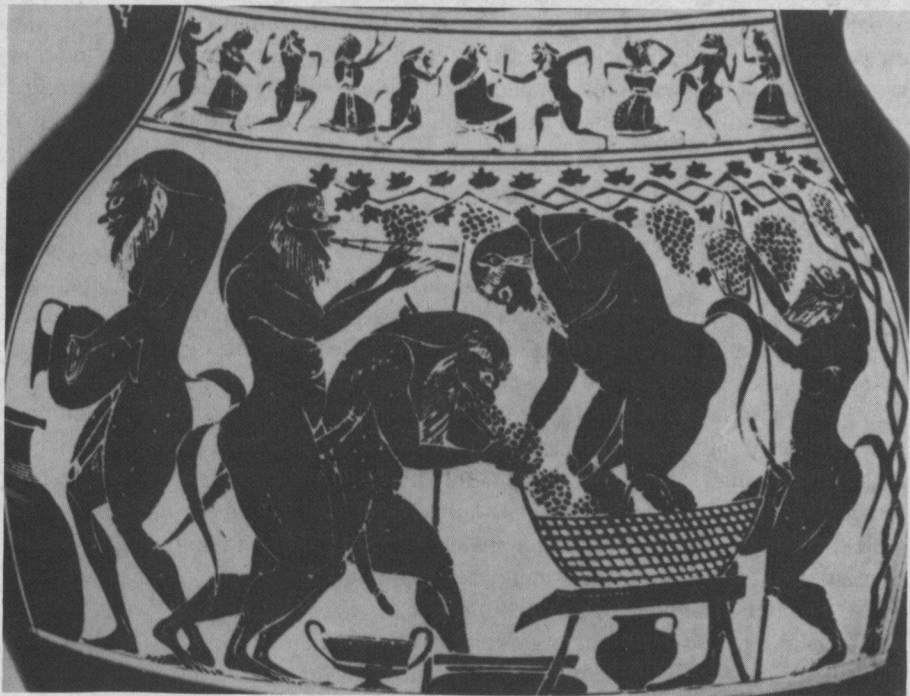
E.Ch.L. van der Vliet

In de winter 400/399 voor Christus kwam een leger Griekse huursoldaten in het achterland van Byzantium in contact met de Thracische vorst Seuthes. Deze 'Tienduizend' waren oorspronkelijk aangeworven door de Perzische prins Cyrus, die met dit leger zijn broer van de troon had willen stoten. In de beslissende slag bij Cunaxa, in de omgeving van Babylon, hadden de Grieken weliswaar de overwinning behaald, maar had hun broodheer het leven gelaten. Daarna waren de Griekse huurlingenleiders die dit leger ijde hadden gebracht tijdens onderhandelingen met vertegenwoordigers van de Perzische koning gevangen genomen en gedood. Dit was een misrekening geweest van de kant van de Perzen, want het leger had zich direct als een 'polis op mars' georganiseerd en nieuwe aanvoerders gekozen, van wie de Athener Xenophon de eerste was. Onder hun, maar vooral zijn leiding was het leger dwars door het Armeense bergland ontsnapt en langs de zuidkust van de Zwarte Zee richting 'huiswaarts' getrokken. In de omgeving van Byzantium geraakte het in een gecompliceerde, door intriges beheerste situatie tussen Perzische en Spartaanse machthebbers, inheemsen en Griekse steden, terwijl, niet voor de eerste keer, ook de onderlinge eenheid zoek dreigde te raken. In deze omstandigheden zocht Seuthes contact met Xenophon en sloot uiteindelijk met hem en het leger een contract - althans, dat dachten de Grieken.

Seuthes was bezig met een legertje bereden volgelingen het koninkrijk te heroveren dat hem naar eigen zeggen toekwam omdat het onrechtmatig door een rivaal van zijn vader veroverd was. Seuthes beloofde soldij te betalen en bovendien "zoveel land als ze maar wilden, ossen en een ommuurde plaats aan zee" te geven. Voor het geval de onderneming zou mislukken beloofde Seuthes hen in geval van nood te zullen behandelen als zijn eigen broers en tafelgenoten en alles met hen te zullen delen. Tenslotte beloofde hij Xenophon persoonlijk een van zijn dochters te

geven en als Xenophon een dochter had, haar als vrouw te nemen en volgens Thracisch gebruik de bruidsprijs te betalen en hem als woonplaats Bisanthe te geven, "de mooiste plaats aan zee in mijn land".¹ Niet lang daarna namen Xenophon en de andere aanvoerders van de Grieken met de officieren deel aan een maaltijd bij Seuthes, waarbij ook gezantschappen van Griekse steden en voornamelijk Thraciërs aanwezig waren. Bij binnenkomst werd een ieder duidelijk te verstaan gegeven dat hij geacht werd Seuthes een waardevol geschenk te geven "om zijn respect te tonen" en om de vorst in staat te stellen op zijn beurt geschenken te geven aan wie niets bezat.² Op drievoetige tafels werden grote stukken vlees met daaraan gezuurde broden gestoken binnen gebracht. De inheemse gewoonten bij het verdere verloop van de maaltijd kwamen de Grieken vreemd voor. "De tafels werden bij voorkeur bij de gastheren gezet. De Thraciërs hadden namelijk een bepaald inheems gebruik. Seuthes gaf het voorbeeld. Hij pakte de broden op die bij hem neergezet waren, brak ze in stukken en gooide die in het rond naar wie hij wilde. Hetzelfde deed hij met de stukken vlees en hij liet voor zichzelf maar net genoeg over om te proeven. De anderen die tafels voor zich hadden deden hetzelfde." Tijdens de maaltijd werd wijn gedronken, volgens Thracisch gebruik uit drinkhoorns en er werd van de gasten verwacht dat zij om beurten een dronk op de koning uitbrachten en hem daarbij hun geschenk gaven: een snel paard, een slaaf, kleding voor zijn vrouw, een zilveren schaal, een kostbaar tapijt en dergelijke. Xenophon bezat echter niets van dien aard. Ietwat overmoedig geworden door de drank, naar hij later verklaarde, bood hij zichzelf met zijn leger aan.³

Seuthes toonde zich natuurlijk verrukt, maar vermoedelijk had Xenophon met dit gebaar een grote blunder begaan. Al spoedig rezen er spanningen tussen Seuthes en de Grieken toen bleek, dat de oorlogsvoering in feite bestond uit niet ongevaarlijke strooptochten tegen de in Griekse ogen onschuldige inheemse bevolking en dat Seuthes niet in staat was de toegezegde soldij volledig uit te betalen. Geld, zo werd tenslotte duidelijk, bezat Seuthes niet, wel zeshonderd koeien, vierduizend schapen en honderdtwintig slaven.⁴ Voor de neutrale en enigszins met politieke antropologie vertrouwde toeschouwer kan Seuthes' heerschappij ongetwijfeld gekarakteriseerd worden als een beginnende 'Vroege Staat'.⁵ Dankzij de aanwezigheid van het Griekse hoplietenleger had Seuthes zijn aanhang en zijn heerschappij inmiddels aanzienlijk kunnen uitbreiden. De middelen waarmee hij zijn heerschappij in stand hield, kwamen echter voor het overgrote deel uit de krijgsbuit, dus uit oorlogsvoering en plundering. Seuthes' gezag berustte daarnaast voor een belangrijk deel op zijn prestige. Het aanbod dat Seuthes aan Xenophon persoonlijk deed, hem een dochter tot vrouw te geven en zijnerzijds een dochter van Xenophon tot vrouw te nemen en de bruidsprijs te betalen, bevat de sleutel tot de wijze waarop het politieke systeem van de Thracische vorstendommen functioneerde. Het 'Vroege Staat model', dat op vergelijkend onderzoek van een

Satyrs bij de bereiding van wijn.

ruim aantal politieke systemen is gebaseerd, verheldert dit. De vorst in een dergelijke 'Vroege Staat' oefent zijn heerschappij uit met behulp van aanzienlijken en vertrouwelingen, die door banden van verwantschappelijke en persoonlijke aard aan hem verbonden zijn. De ongelijke uitwisseling van vrouwen en statusgeschenken speelt een belangrijke, zo niet essentiële rol in het tot stand brengen en in stand houden van deze verhoudingen.⁶

Tegenover Seuthes' aanbod had Xenophon iets gesteld dat op zichzelf en in de context waarin het plaatsvond - daarover zo dadelijk - voor de Thraciërs aan duidelijkheid niets te wensen overliet: hij bood zichzelf met *zijn* leger aan. Wat Seuthes zich als beloning voor de Grieken voorstelde - ik geef u land, vee, een plaats - is in dit verband niet minder veelzeggend. Het politieke systeem berustte goeddeels op sociale verhoudingen die naar beneden toe in stand werden gehouden door de redistributie van goederen in natura als beloning voor bewezen diensten, en aan de top gebeurde dit door uitwisseling van kostbare, statusverhogende geschenken. Daarin vervulde de maaltijd met de koning een sleutelfunctie. Het was vooral een ritueel waarmee de verhoudingen tot uitdrukking gebracht en bevestigd werden. Dat gebeurde enerzijds door de verdeling van het voedsel, niet willekeurig maar heel bewust volgens een hiërarchisch patroon. Tegelijkertijd betuigden anderzijds de aanwezige aanzienlijken tijdens het drinkritueel de band die hen met de vorst verbond. Weliswaar waren zij verplicht hem kostbaarheden te schenken, maar zij verplichtten hem daarmee ook jegens henzelf. Vanuit zijn optiek mocht Seuthes er dus van uit gaan, dat met Xenophon persoonlijk ook de Griekse huursoldaten, als persoonlijk aan Xenophon door eenzelfde sociaal mechanisme gebonden, met hem verbonden waren. De vraag om betaling in geld, de zaak waar het de Grieken om ging, was voor de Thraciërs hier niet of niet meer relevant.

Uit de graven van Thracische vorsten zijn talrijke kostbare, meest zilveren drinkbekers, bewerkt in de vorm van ramskoppen, hertekoppen en dergelijke te voorschijn gekomen. Men heeft het een paar jaar geleden op een tentoonstelling in Rotterdam kunnen zien.⁷ Men begrijpt nu ook wat de betekenis was van deze bekers en welke centrale rol zij hadden in een ritueel, dat de hiërarchie en sociale structuur van de Thracische vorstendommen zichtbaar maakte en bevestigde. Dezelfde soort kostbare bekers kennen we trouwens uit het Perzische rijk en het is zeer wel denkbaar dat de 'Thracische' bekers door Griekse edelsmeden naar Perzisch voorbeeld gemaakt zijn. In een aantal opzichten vertoonde het Perzische rijk trouwens ook de politieke en sociale kenmerken van de 'Vroege Staat': de betekenis van verwantschapsverhoudingen, van koninklijke giften (kleding, paarden) zowel door als aan de vorst, het uitdelen bij koninklijke maaltijden enzovoorts.⁸ Deze parallellen hoeven overigens nog niet te betekenen dat de Thraciërs het politieke systeem van het Perzische rijk zouden hebben geprobeerd te imiteren. Daarvoor is het 'Vroege Staat model' een concept dat te algemeen kan worden toegepast. Bovendien lijkt de ontwikkeling van de Thracische vorstendommen op zichzelf te hebben gestaan. Men mag

overigens wel vermoeden, dat de Grieken met dit soort gebruiken en hun betekenis beter vertrouwd waren dan Xenophon laat blijken, al is de totale draagwijdte ervan hen waarschijnlijk ontgaan. Tenslotte waren drinkbeker als waarvan hier sprake was niet onbekend als wijgeschenken in Griekse heiligdommen, zoals onder meer valt af te leiden uit de inventarislijst van kostbaarheden die in het jaar 288 voor Christelijke jaartelling door Seleucus I aan het heiligdom van Didyma werden (terug)gegeven.⁹

Ook in de Griekse cultuur speelde het in een of andere vorm geritualiseerde drinken van wijn door een groep 'vrienden' een belangrijke rol bij het in stand houden en bevestigen van sociale verbanden. Het gebruik (*symposion*) werd vooral door aristocratische 'clubs' (*hetaireiai*) in ere gehouden, maar moet toch in de klassieke tijd al veel van zijn oorspronkelijke betekenis verloren hebben. Duidelijke resten ervan waren nog wel op Kreta aanwezig, waar de samenleving nog geruime tijd haar archaïsch-aristocratisch karakter behouden had. Homo-erotische verhoudingen tussen een oudere man en een jonge, nog baardloze, waren kenmerkend voor het aristocratische sociale milieu en lijken op Kreta ook een belangrijke functie gehad te hebben in de vorming van de *hetaireiai*, een soort 'Gefolgschaften'.¹⁰ Via de vierde eeuwse geschiedschrijver Ephorus weten wij iets meer van de merkwaardige Kretenzische gebruiken de 'liefde' betreffend.¹¹ Een volwassen man die zijn oog op een bepaalde jongen had laten vallen, organiseerde samen met diens vrienden een schijnontvoering. De vrienden van de jongen konden de zaak overigens wel verhinderen, als zij de ontvoerder de jongen onwaardig vonden. Slaagde de ontvoering, dan mocht de ontvoerder zijn geliefde ten hoogste twee maanden meenemen naar een plek van zijn keuze, nadat hij de ontvoerde geschenken had gegeven. De vrienden van de jongen volgden en het gezelschap at samen en ging samen op jacht. Tenslotte kreeg de jongen na terugkeer in de polis vele en kostbare geschenken - waaraan ook zijn vrienden bijdroegen - en de door wet of gewoonte voorgeschreven krijgersuitrusting, een rund en een drinkbeker. Het rund offerde hij aan Zeus, waarbij hij een maaltijd gaf voor diegenen die met hem waren teruggekeerd. Men kan dit gebruik als een initiatieritueel of een relict daarvan zien, maar dat was mijns inziens niet het belangrijkste aspect ervan. Onze bron verteld verder dat de jongens die zo 'ontvoerd' waren geweest daaraan een bijzondere status ontleenden, en ook, dat als een jongen van bijzondere schoonheid of aanzienlijke geboorte niet ontvoerd werd, dat als een schande werd beschouwd.

Het geven van kostbare geschenken, het offer en de gemeenschappelijke maaltijd, het aanzien dat hiermee verkregen of verloren kon worden, dat alles wijst er op dat door middel van dit gebruik duurzame sociale banden gevestigd en bevestigd werden. Het ligt ook voor de hand te vermoeden, dat het instituut van de *hetaireia* direct of op de achtergrond met dit gebruik te maken had. De ontvoerder diende de jongen in eerste instantie

immers mee te nemen naar zijn *andreion*, naar zijn *syssition* zou men in Sparta zeggen. In dit verband past ook de gift van de *stolè polemikè*, de krijgersuitrusting, en niet minder die van de drinkbeker. Onwillekeurig denkt men bij het laatste aan de kostbare beker van Nestor, die in de *Ilias* beschreven wordt en waarvan gouden voorbeelden in vorstengraven uit de myceense tijd gevonden zijn.¹² Afgezien van epische reminescenties was het *symposion*, het 'drinkgelag', een formele en aan vaste regels gebonden bijeenkomst van de mannenclub, die niet alleen sociale en militaire (als krijgersverband), maar ook politieke en economische betekenis had.¹³ Het is veelzeggend, dat de aristocratische *hetaireia* in de klassieke Atheense democratie een verboden instituut was. Op Kreta blijkt in Gortyn het statusverschil tussen een lid van de *hetaireia* en een gewone vrije groter geweest te zijn dan tussen een vrije en een onvrije.¹⁴ In Lyttos werden de gemeenschappelijke maaltijden van de *hetaireia(i)* bekostigd uit de opbrengst van het gemeenschappelijk land, dat bewerkt werd door onvrijen. In Sparta bestond een vergelijkbaar systeem, maar daar was de sociale en economische kloof tussen vrije burgers en onvrije *heloten* veel groter dan op Kreta.

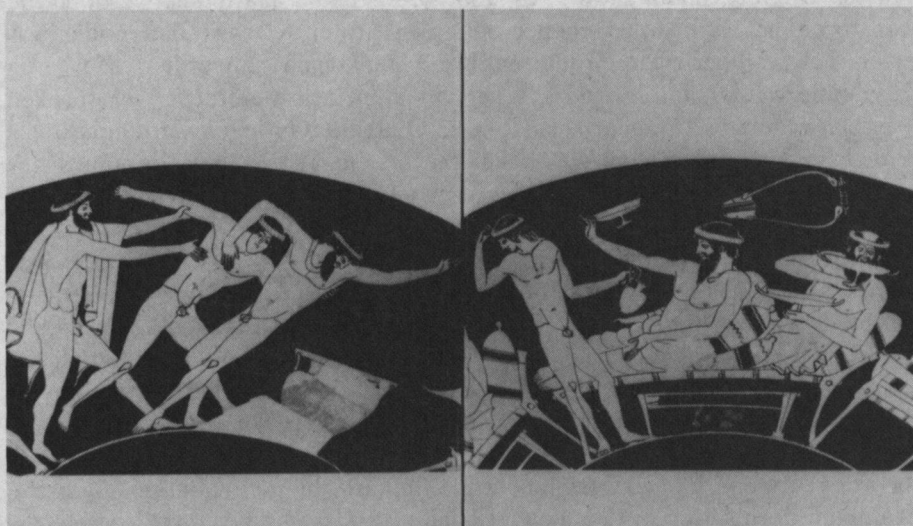
Het is overigens de vraag, of de Grieken in de laat-klassieke en hellinistische tijd nog wisten wat oorspronkelijk de precieze betekenis en achtergrond van deze Kretenzische gebruiken geweest waren. De Kretenzische samenleving had de naam archaïsch te zijn, maar onder de regering van keizer Augustus schreef Strabo dat nu ook Kreta geregeerd werd volgens de decreten van de Romeinse overheid.¹⁵ In die situatie hadden de oude gebruiken de neiging om te slijten, zoals de verwording van de Spartaanse initiatieriten tot een sadistisch toeristisch schouwspel schrijnend aantoonde. Tussen de wereld van het homerisch epos en die van het Principaat hebben zich ingrijpende veranderingen in de structuur van de samenleving voltrokken. Dat was vooral ook het geval op het terrein van het economisch bestel, van de economische mentaliteit, van agrarische exploitatie en handel. Van dat laatste worden de oudhistorici zich pas de laatste jaren weer meer bewust. Sinds het begin van de jaren zeventig werd onze visie op de antieke economie immers gedomineerd door de benadering van M.I. Finley, die op zijn beurt een reactie was tegen de te modernistische zienswijzen, die in de eerste helft van deze eeuw gangbaar waren. De paragraaf 'economie en mentaliteit' in de *Wereld van de Oudheid* is bijvoorbeeld een exponent van deze stroming.¹⁶

In de visie van Finley en zijn volgelingen werd het economisch bestel van de Oudheid bepaald door zijn agrarisch karakter en daarbij gedomineerd door de zorg om het onderhoud van het eigen bestaan en in het bijzonder voor het ophouden en verhogen van de status van de landeigenaar en was het slechts in zeer beperkte en ondergeschikte mate gericht op productie voor de markt.¹⁷ Rijkdom bracht aanzien, mits het rijkdom was die bestond uit landbezit. Rijkdom die verworven was door handel of rente werd zoveel mogelijk in land geïnvesteerd en de opbrengst van de bezittin-

gen werd ostentatief en consumptief gebruikt, vooral voor het uitoefenen van het burgerschap en het vervullen van statusverhogende functies. Anders gezegd: economische verhoudingen waren ingebed in sociale en politieke en daardoor beheerst door in wezen politieke machtsverhoudingen van overheersing en onderwerping: van het land door de 'consumerende' stad, van de slaaf door de heer, van de pachter door de grootgrondbezitter enzovoorts. In deze mentaliteit past dat een Romeinse senator niet alleen zijn status diende op te houden uit de opbrengst van zijn eigen landerijen, zijn *familia* daaruit diende te onderhouden en eventueel zijn *clientes* te ondersteunen, maar ook dat hem activiteiten als handel en financiering verboden waren als zijnde oneerbaar en onverenigbaar met zijn hoge status. De *lex Claudia* van 218 voor Christelijke jaartelling verbood de senatoren het bezit van schepen met een groter tonnage dan nodig was voor het vervoer van producten van hun eigen landerijen naar hun residentie in de Stad. In deze visie kan men dan met recht niet spreken van een economisch 'imperialisme' in de Oudheid. Oorlogen werden gevoerd om land en slaven, om politieke macht en aanzien en desnoods ter versterking van de eigen autarkie door de verovering van streken waar hout, ijzer, edelmetaal en dergelijke vandaan kwamen.

Een *cause célèbre* is in dit verband het verbod dat de Romeinse senaat vermoedelijk in of omstreeks 154 voor Christelijke jaartelling uitvaardigde op de verbouw van wijn in Gallia Transalpina, dat is Zuid-Frankrijk.¹⁸ Volgens Badian was dat geen uiting van Romeins economisch imperialisme of een maatregel ter bescherming van Romeinse en Italische wijn verbouwende en exporterende grootgrondbezitters, maar een in wezen politieke interventie ten gunste van de Massiliotische bondgenoten, die hun wijnhandel bedreigd zagen door de beginnende wijnbouw bij de naburige Gallische stammen.¹⁹ In Cicero's tijd, honderd jaar later, was dit verbod nog steeds, of weer, actueel. Inmiddels is door onderzoek van in Gallië gevonden vaatwerk duidelijk geworden dat de Massilioten niet de leveranciers en producenten waren van de stroom wijn die in de loop van de eerste twee eeuwen van voor onze jaartelling zijn weg vond naar het binnenland. Hoogstwaarschijnlijk exporteerden de Massilioten iets heel anders, namelijk militaire technologie. De wijn daarentegen was afkomstig van Italië, van de landerijen van de Romeinse en Italische villa-bezitters.²⁰

De wijnbouw was voor hen kennelijk een zeer lucratief bedrijf. Uit de hoeveelheden wijn van minder goede kwaliteit die in de eerste van onze jaartelling in Campanië werden geproduceerd, kan bijvoorbeeld worden afgeleid dat zij niet uitsluitend voor de lokale markt waren bestemd.²¹ De handboeken voor het villa of agrarisch grootbedrijf van Columella, Varro en vooral van de oude Cato getuigen van een mentaliteit bij de landeigenaar of grootgrondbezitter, die gekenmerkt wordt door het streven naar een zo voordelig mogelijke exploitatie van het bezit en dus ook door marktgericht denken. Koop en verkoop op het voordeligst, zo luidt het advies, en stoot af wat zijn geld niet meer waard is, een oude slaaf bijvoorbeeld. In de

Boven: Verschillende fasen van dronkenschap tijdens een symposion.
 Onder: Romeins drinkgelag. Tekening naar een reliëf.

late Republiek kon men het beste villa's van middelgrote omvang hebben, die in één bepaald product waren gespecialiseerd. Varro stemde niet geheel in met Cato's overzicht van meer naar minder voordelige activiteiten: verbouw van goede wijn, geïrrigeerde tuinbouw, wilgen, olijven, weidegrond, graan, bos en struiken.²² Rond het begin van onze jaartelling golden visvijvers als een luxe en als bijzonder lucratief. Varro had echter om andere redenen problemen met Cato's hoge waardering van de wijnbouw. Een wijn-villa vereiste op een klein oppervlak (100 *iugura*; ongeveer 25 hectare) een 'vaste' bezetting van zo'n vijftien slaven. Ter vergelijking: een olijven-villa op 240 *iugura* zo'n dertien slaven. Het product moest dus van goede kwaliteit zijn wilde de rentabiliteit zo hoog zijn als Cato het voorstelde, aldus Varro die overigens een eeuw na Cato leefde, zodat in de tussentijd het een en ander veranderd had kunnen zijn.²³ Bij de aanschaf van een bedrijf diende men zich er bovendien rekenschap van te geven dat het gunstig gelegen was ten opzichte van verbindingen - over land of over water - en dat er zich een dorp in de nabijheid bevond voor de levering van bijzondere diensten als geneeskundige zorg en de werving van losse arbeiders en andere additionele werkrachten voor de oogsttijd.²⁴

Natuurlijk hadden de Romeinse aanzienlijken de producten van hun villa's en landgoederen in de eerste plaats nodig om hun status op te houden. Een goed deel van het jaar reisden zij van bezitting naar bezitting, onthaalden daar hun vrienden en waren op hun beurt bij hen te gast. Vooral echter moet hun stedelijke huishouding in Rome met haar uitgebreide *familia* van slaven en met de sociale verplichtingen die men in de stad te onderhouden had, beslag hebben gelegd op de producten van hun villa's. Het verspreide grondbezit van de Romeinse aanzienlijken was echter dermate groot, dat de meeste van hen zich gemakkelijk een luxueuze levensstijl konden permitteren. Overschot van wat men niet voor eigen gebruik nodig had was er genoeg en kon dus worden verkocht. Afnemers waren allereerst lokale markten en stedelijke gemeenschappen in de nabije omgeving van de villa's, in Latium, Campanië en Etrurië, en uiteraard in de stad Rome zelf.²⁵ In de praktijk hoefden de Romeinse aanzienlijken zich bovendien niets gelegen te laten liggen aan de beperkingen die de wet aan hun commerciële activiteiten oplegde. Men opereerde eenvoudig door middel van stromannen, 'vrienden' van lagere sociale status of, en wel bij voorkeur, via eigen vrijgelatenen.

Dit was natuurlijk al lang uit de geschreven bronnen bekend maar de mate waarin de Romeinse aanzienlijken betrokken waren bij allerlei commerciële activiteiten, wordt de laatste tijd steeds duidelijker uit archeologische vondsten. Op de eerste plaats komen de resultaten van de onderwaterarcheologie, het onderzoek van Romeinse scheepswrakken die voor de kust van Zuid-frankrijk gevonden zijn. Het wrak van Grand Congloué bij Marseille bijvoorbeeld, bleek bijna 1700 *amphorae*, grote kruiken voor het transport van wijn, te bevatten.²⁶ Een vondst als deze staat inmiddels niet meer op zichzelf en de interpretatie ervan kan mede

worden gebaseerd op archeologische vondsten in Gallië en in Italië. Het aardewerk waarin wijn werd vervoerd en waarvan de resten in de inheemse nederzettingen in Gallië en tot in Engeland toe zijn teruggevonden, blijkt van Italische herkomst te zijn. De vooronderstelling ligt voor de hand, dat voor de inhoud hetzelfde gold. Vanaf plusminus 175 voor Christelijke jaartelling, maar vooral vanaf ongeveer 100 voor Christus nam de import van deze waar in Gallië een enorme vlucht.²⁷ Daarbij wijzen de stempels op de *Amphorae* naar hun plaats van herkomst, Italische producenten, en met name naar de plaats Cosa op de kust van Etrurië. Opgravingen daar completeren het beeld. Niet alleen het achterland, de *ager Cosanus* is redelijk goed onderzocht, ook Cosa zelf is het doelwit van opgravingen geweest. Men blijkt van de natuurlijke omstandigheden gebruik gemaakt te hebben om een haven aan te leggen voor de verschepping op grote schaal van wijn en visproducten in *amphorae*, die ook ter plaatse gefabriceerd werden. De naam van de familie die kennelijk dit bedrijf beheerde - en die hoogstwaarschijnlijk ook genoemd wordt door de stempels op de kruiken uit het wrak van Grand Congloué - is bekend. Het waren de Sestii en ongetwijfeld dezelfde Sestii als tot wie de Sestius behoorde die wij uit de geschreven overlevering kennen als de vriend en in hoog aanzien staande medesenaar van Cicero.²⁸

Cosa en de Sestii vormen een bijzonder, maar naar alle waarschijnlijkheid geen uitzonderlijk geval. Daarvoor spreekt het getuigenis van de grote hoeveelheden resten van Romeins aardewerk die in Gallië en Engeland gevonden zijn en van het groeiend aantal scheepswrakken uit de tijd van de late Republiek dat bekend wordt. Tchernia schat de omvang van de totale handel op zijn hoogtepunt tussen de 50.000 en de 100.000 hl. (wijn) per jaar, met de kanttekening dat het hogere getal de werkelijkheid dichter benadert dan het lagere.²⁹ Het verspeidingspatroon van de vondsten is overigens opmerkelijk. Vanzelfsprekend zijn betrekkelijk veel *amphora*-resten gevonden langs de kusten en andere natuurlijke verbindingroutes, zoals rivieren. Afgezien daarvan concentreren de vondsten zich in het zuiden in het stroomgebied van de Garonne en dat van de Saône en aangrenzende streken, langs de Bretonse zuidkust (maar dat kan een vertekend beeld zijn) en in Engeland langs de zuidkust bij het eiland Wight en in het naburig binnenland en in het gebied ten noorden van de monding van de Theems, waar in deze periode of iets eerder uit België afkomstige groepen hun heerschappij vestigden. Dit beeld stemt overeen met een mededeling van Caesar, dat volksstammen in het noorden van Gallië, voornamelijk Nerviërs, afkerig waren van de consumptie van wijn omdat het de gemoederen corrumpeerde en de strijdbaarheid ondermijnende, en dat handelaren uit het zuiden bij hen dus niet werden toegelaten.³⁰ De inheemse drank was overigens bier.

Het thema van de verwekelijkende en verwijvende invloed van wijnconsumptie, vooral van wijn ongemengd met water, en de daarmee gepaard gaande weeldezucht was een bekende *topos* in de antieke literatuur. Toch

mag men Caesars mededeling over de wijn werende Nerviërs niet afdoen als een retorische truc om zijn lezers onder de indruk te brengen van de wildheid en krijgshaftigheid van deze 'barbaarse' tegenstanders. Caesars voorstelling van zaken is ongetwijfeld in de kern juist. Het verschijnsel van de geringe verbreiding van wijnconsumptie in Noord-Gallië in vergelijking met het zuiden heeft diepere achtergronden. Grosso modo is het Gallië dat Caesar leerde kennen, in drie regio's te verdelen die zich in politieke en sociale structuur van elkaar onderscheiden. In het zuiden was de samenleving duidelijk gestratificeerd, waren de versterkte *oppida* uitingen van politieke centralisatie en waren de inheemse 'koningen' ongetwijfeld vorsten die heersten. Kortom, in dit gebied mag men mijns inziens in politiek-antropologische termen van 'Vroege Staten' spreken. Hetzelfde geldt voor het zuiden en zuidoosten van Engeland in deze tijd. In het noorden van Gallië, bij de Nerviërs en hun burenen, waren de verhoudingen geheel anders. Roymans spreekt hier van 'tribale samenlevingen'.³¹ Er was geen centraal gezag (de Nerviërs werden volgens Caesar 'bestuurd' door een vergadering van zeshonderd ongetwijfeld ongeveer gelijkwaardige hoofdelingen), geen uitgesproken of in ieder geval geen verregaande sociale stratificatie, geringe statusverschillen, vloeiende politieke verhoudingen en geen *oppida* als in het zuiden. Het tussenliggende gebied nam ook wat sociale en politieke structuur betreft een tussenpositie in.

Om het veronderstelde verband tussen wijnconsumptie en inheemse sociale en politieke structuur beter te begrijpen, moeten wij een stapje teruggaan in de tijd. De opkomst van versterkte *oppida*, die soms het karakter lijken te hebben van proto-urbane nederzettingen, de ontwikkeling van drie-lagige hiërarchische nederzettingssystemen, het verschijnen van 'vorstengraven' apart van de grafvelden waarin een minderheid van rijke tussen een meerderheid van arme graven te onderscheiden valt enzovoorts, vormt een bekend verschijnsel in de Europese prehistorie in de latere Hallstatt-tijd en daarna.³² In de vijfde eeuw voor Christus bevond zich het centrum van dit complex van 'Vroege Staten' in noordoost Frankrijk (de Mont Lassois), noordwest Zwitserland en in zuidwest Duitsland, met als fraaiste exponent de Heuneburg aan de Donau. Hoewel de opkomst van dit complex allereerst als een inheemse ontwikkeling beschouwd moet worden, lijken contacten - handel of andere vormen van uitwisseling - met het mediterrane gebied daar toch een zekere rol in gespeeld te hebben. De zichtbare sporen ervan zijn de zogenaamde importen uit het Griekse (Zuiditalische) en vooral het Etruskische cultuurgebied: (attisch) aardewerk, metalen, vooral bronzen vaatwerk en andere kennelijke statusobjecten en technologie - die zowel in graven als in nederzettingen worden aangetroffen. Vooral uit de zogenaamde 'vorstengraven', met die van Vix als bekendste exponent, blijkt de status-betekenis van het 'drinken', ongetwijfeld van wijn. Tussen de vaak kostbare bijgaven bevinden zich bronzen schenkkannen van Etruskische herkomst (de zogenaamde snavelkannen), emmers, mengvaten, attische schalen, *stamnoi* (wijnvaten) en dergelijke. Het belang van van

elders afkomstige statusgoederen en hun distributie voor het in stand houden en symboliseren van de sociale structuur in hoofdschappen en 'Vroege Staten' is welbekend in de antropologische literatuur. Het verspreidingspatroon van de 'wijnimport' in Zuid-Gallië in de laatste eeuwen voor het begin van onze jaartelling wijst in dezelfde richting. Wijn was een status-goed en werd als zodanig door heersers en hoofdlieden geredistribueerd. De beheersing van dit systeem van redistributie en de controle over de verkrijging van dit goed was een van de voornaamste middelen om de sociale en politieke structuur in stand te houden. Men herinnert zich de verhouding in Seuthes' koninkrijk.

Als regel wisselt men een statusobject uit voor een statusobject. Deze ruil heeft voor de partners geen, of slechts een bijkomstige, economische betekenis. Zij bevestigt een sociale verhouding of een persoonlijke band. Op die manier begrijpen wij ook de talrijke voorbeelden van de uitwisseling van waardevolle 'gastgeschenken' waarvan in het homerische epos sprake is. Waarmee 'betaalden' de Gallische aanzienlijken hun wijn? De Griekse geschiedschrijver Dioderus Siculus, een tijdgenoot van Caesar, vertelt het volgende:

"Zij (de Galliërs) zijn buitengewoon verzot op wijn, die door handelaars wordt aangevoerd en die zij ongemengd drinken. Uit gulzigheid drinken zij de drank in mateloze hoeveelheden en dronken geworden vallen zij in slaap of vervallen tot razernij. Veel Italische handelaars beschouwen daarom, uit de hen aangeboren hebzucht, de verslaving van de Galliërs aan de wijn als een geschenk uit de hemel. Zij transporteren de wijn per schip over de bevaarbare rivieren en over het vlakke land op karren, en zij krijgen er een ongelooflijk hoge prijs voor. De Galliërs geven voor een kruik wijn een slaaf, als het ware de drager in ruil voor de drank."³³

De ruil van een *amphora* wijn voor een dienaar of volgeling, van een statusobject voor een statusobject lijkt vanuit vergelijkend antropologisch perspectief voor de hand liggend en was wellicht vanuit het gezichtspunt van de Galliërs tamelijk vanzelfsprekend. De Romeinen hadden echter een geheel ander gezichtspunt. Mensen, slaven waren goede handelswaar en de hele transactie had voor hen slechts zuiver commerciële betekenis. De 'barbaarse' Galliërs werden door de Romeinen geschikt geacht voor het ruwe en zware werk. Zij werden ingezet op de villa's als "stemhebbende *instrumenta*" zoals Varro de slaven karakteriseerde ter onderscheiding van "half-stemhebbende", de lastdieren, en de "stomme", de werktuigen. Slaven werden dan ook gewoonlijk vastgeketend te werk gesteld en 's nachts ondergebracht in ondergrondse kelders; zij konden worden opgeleid tot gladiator, of, als zij veel geluk hadden, worden aangesteld als herders bij de kudden grootvee op de uitgestrekte landerijen in het door rovers en wilde dieren onveilig gemaakte Zuid-Italië. In totaal hebben volgens de

schatting van Tchernia zo'n veertig miljoen *amphorae* wijn uit Italië hun weg gevonden naar Gallië.³⁴ Ook als de mededeling van Diodorus Siculus overdreven is en slechts in beperkte mate "de kruik betaald werd met de drager" moet achter deze handel een groot menselijk drama schuil gaan. Misschien ook bestond een groot deel van de Gallische 'export' niet uit mensen, maar uit wol. Maar dan nog weten wij uit andere bron dat grote aantallen Galliërs weggevoerd zijn naar de slavenmarkten van Italië en de landgoederen van de villa-bezitters.

Om economische redenen hoefden de Romeinen Gallië - leverancier van huurlingen en slaven - niet te veroveren, evenmin als eerder de Grieken Thracië - eveneens leverancier van huurlingen en slaven. De verovering van Gallië door Caesar had andere achtergronden: de exploderende rivaliteit tussen de Romeinse machthebbers en de sociale verhoudingen in Rome. Onder het Principaat romaniseerde de Gallische samenleving echter snel, te beginnen in het zuiden waar zij al verregaand gestratificeerd was voor de Romeinen binnendrongen. Binnen honderd jaar na Caesars dood kon de inheemse adel sommige van haar vertegenwoordigers senatoriale magistraten in Rome zien worden. Met de Romanisering drong ook het villa-systeem en de wijnbouw door. Al ten tijde van keizer Augustus schreef de geograaf Strabo:

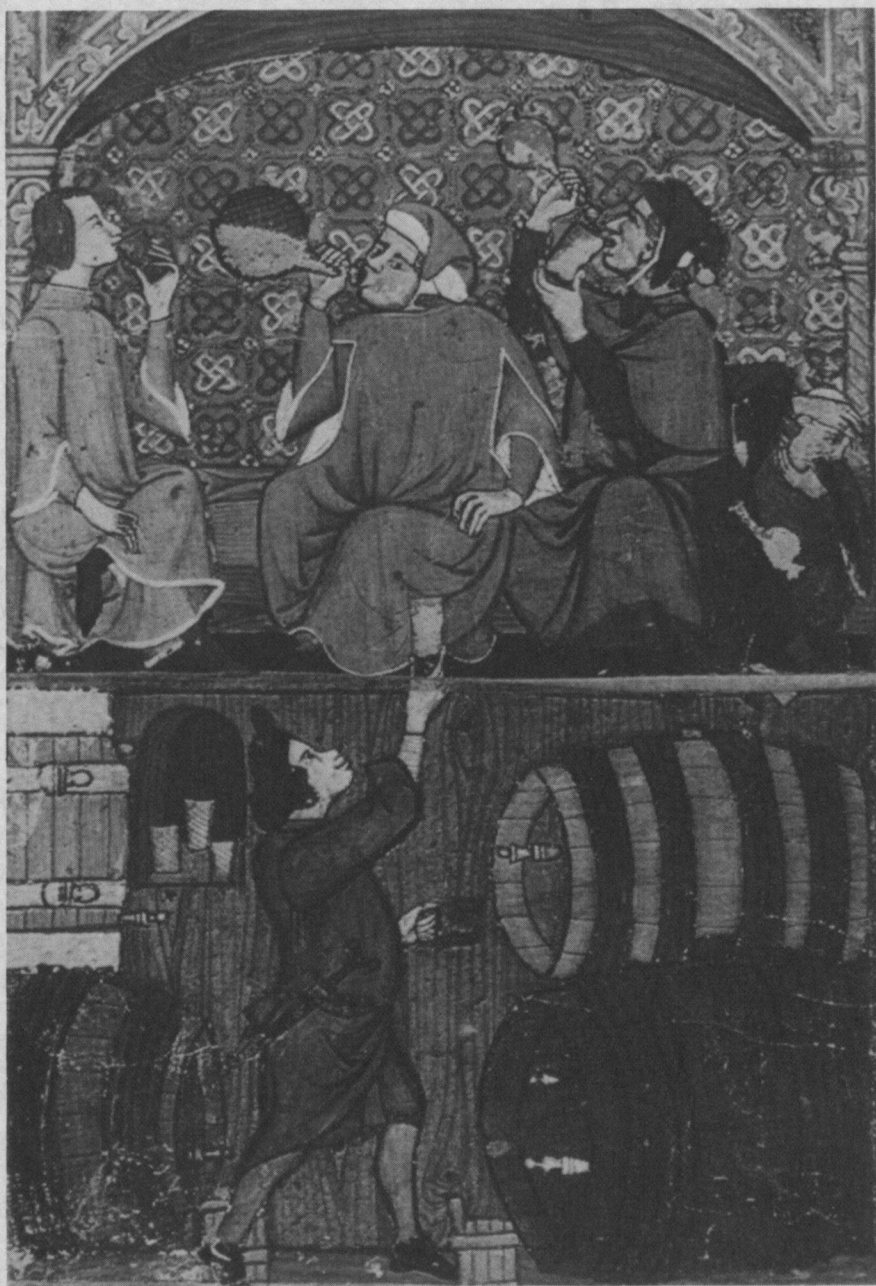
"De Rhône ... stroomt door het land dat het meest begunstigde is in dat deel van de wereld. Want de Narbonites (de Provence) brengt dezelfde vruchten voort (Strabo dacht aan tarwe, olijven, wijn, vijgen en dergelijke) als Italië (dat in Strabo's ogen het meest vruchtbare en door de natuur meest begunstigde land was). Als men naar het noorden en het Kemmenos-gebergte gaat, houdt het olijven en vijgen brengende land op, maar de andere gewassen groeien er nog. Ook de wijn draagt nog vrucht, zij het met moeite. De rest van het land brengt veel graan voort en gierst en noten en het voedt allerlei vee (grootvee). Geen deel is onbebouwd, afgezien van waar dat niet mogelijk is door de aanwezigheid van moerassen of wouden."³⁵

Voor ons tenslotte mag het symbool voor de romanisatie van het noorden en de verspreiding van de wijncultuur daarheen het grafmonument zijn van een inheemse koopman uit Neumagen, in de omgeving van Trier: een rivierschip beladen met wijnvaten.

Noten

1. Xenophon, *Anabasis* VII, 2, 31-38. Nederlandse vertaling citaten op basis van Gerard Koolschijn en Tjit Reinsma, *Xenophon. Tocht van de Tienduizend*, (Bussum, 1971).
2. *ibid.* VII, 3, 15-20; 28.
3. *ibid.*, VII, 3, 21-32. Vertaling citaat volgens Koolschijn en Reinsma.
4. *ibid.*, VII, 7, 53.
5. Henri J.M. Claessen, "The Early State. A structural approach." In: Henri J.M. Claessen en Peter Skalnik (eds), *The Early State* (Den Haag, etc., 1978) 533-596.
6. Jac. J. Janssen, "Het geschenken des konings", In: H.J.M. Claessen (ed.) *Macht en Majesteit. Idee en werkelijkheid van het vroege koningschap*. (Utrecht, 1984), 51-59; M.A. van Bakel en E.Ch.L. van der Vliet (eds), *Verdelen en Heersen? Redistributie en andere aspecten van het economisch bestel in en van Vroege Staten*. (Leiden, 1987)
7. *Het goud der Thraciers. Archeologische schatten uit het bezit van 25 musea in Bulgarije*. Museum Boymans-van Beuningen Rotterdam 23 september - 18 november 1984.
8. H.W.A.M. Sancissi-Weerdenburg, *Yauna en Persai. Grieken en Perzen in een ander perspectief*. (Groningen, 1980) 145-183.
9. C. Bradford Welles, *Royal Correspondence in the Hellenistic period. A study in Greek epigraphy*. (New Haven, 1943) no. 5 p. 33-40.
10. Edward Ch.L. van der Vliet, "Big Man', Tyrant, Chief: The anomalous starting point of the state in Classical Greece." in: Martin A. van Bakel, Renee R. Hagesteijn en Pieter van de Velde (eds), *Private Politics. A multi-disciplinary approach to 'Big Man' systems*, (Leiden, 1986) 117-126, speciaal 123 en verder.
11. *FGrHist* 70, fr. 149; bij Strabo X, 4, 21, C. 483-4.
12. XI, 632-635.
13. Oswyn Murray, "The Symposion as social organisation". In: Robin Hagg (ed.), *The Greek Renaissance of the eight century B.C.: Tradition and Innovation* (Stockholm, 1983) 195-199
14. Gortyn, *Lgg.* II, 3-45.
15. X, 4, 22, C. 484.
16. M.A. Wes, H.S. Versnel en E.Ch.L. van der Vliet, *De Wereld van de Oudheid*. (Groningen, 1978) 95-97.
17. M.I. Finley, *The Ancient Economy* (Londen, 1973)
18. Cicero, *Re Publica* III, 16.
19. E. Badian, *Roman Imperialism in the Late Republic*. (Oxford, 1988) 19-20.
20. Christian Goudineau, "Marseilles, Rome and Gaul from the third to the first century B.C.". In: Peter Garnsey, Keith Hopkins en C.R. Whittaker (eds), *Trade in the Ancient Economy*. (Londen, 1983) 76-86. Andre Tchernia, "Italian wine in Gaul at the end of the Republic",

- Ibid.*, 87-104.
21. Materiaal bij: Willem Jongman, *The Economy and Society of Pompeii*. (Amsterdam, 1988) 97-154.
 22. Varro, *Res Rusticae* I 7, 9.
 23. *ibid.* I, 18.
 24. *ibid.* I. 16, 3-4; 6.
 25. Vergelijk de schema's bij P.W. de Neeve, *De Boeren Bedreigd. Locatie en Economie in Italië in de tweede eeuw voor Christus*. Rede VU Amsterdam 1983.
 26. John H. d'Arms, *Commerce and Social Standing in Ancient Rome* (Cambridge, Mass., 1981) 56.
 27. Tchernia, *o.c.* 79-80.
 28. Anna M. McCann et al., *The Roman port and fishery of Cosa: a center of ancient trade*. (Princeton, 1985); samenvatting: Anna Marguerite McCann "The Roman port of Cosa", *Scientific American* 285:3 (maart 1988) 84-91; d'Arms *o.c.*, 55 evv.
 29. Tchernia, *o.c.* 92.
 30. *De Bello Gallico* II, 15, 3-6.
 31. N.G.A.M. Roymans, *Tribale samenlevingen in Noord-Gallië: een antropologisch perspectief*. dissertatie (Amsterdam, 1987); D. Nash, "Territory and state formation in central Gaul" in: D. Green, C. Haselgrove en M. Spriggs (eds), *Social organization and settlement*. (Oxford, 1978) 455-475; id., "The Growth of urban society in France." In: Barry Cunliffe en Trevor Rowley (eds), *Oppida: the beginnings of urbanization in barbarian Europe*. (Oxford, 1976) 95-133; Barry Cunliffe, "The beginnings of urbanization in Britain." *ibid.* 135-161.
 32. P. van de Velde, "De vorming van een 'Vroege Staat' in Midden Europa in de IJzertijd." In: Piet van de Velde (ed.), *Evomatica. Een bundel opstellen rond het onderwerp evolutie*. (Leiden, 1981) 216-233; Peter S. Wells, *Culture contact and culture change. Early Iron Age central Europe and the Mediterranean world*. (Cambridge, 1980); id., *Farms, Villages and Cities. Commerce and urban origins in Late Prehistoric Europe*. (Ithaca en Londen, 1984)
 33. V, 26, 3.
 34. Tchernia, *o.c.* 92.
 35. IV, 1, 2, C. 177-8; vgl. Varro, *RR* I, 7, 8.

Taveerne in Genua. (Laat 14^e eeuw)